

## Bizanțul - un imperiu guvernat de lege. De la *Codex Theodosianus* la *Corpus Iuris Civilis*

Lect.univ.dr. Constanțiu Dinulescu\*

*Byzance-an empire governed by law. From Codex Theodosianus to Corpus Iuris Civilis. The article reveals the main aspects of the Byzantine heritage, concerning the matters of law. The birth of the University of Constantinople, during the reign of Theodosius II (408-450), created the frame of a great cultural evolution on Christian basis, especially in the field of law. It was necessary to adjust the ancient Roman legislation to the new problems of the period, to unify the laws decreed by Roman emperors. Theodosius II and Justinian (527-565) unified the legislation. If the Justinian's will, the regeneration of the ancient Roman Empire was politically unaccomplished, in the juridical way, creating Corpus Iuris Civilis, he reached his objective.*

**1. Delimitări conceptuale, etimologice și istoriografice.** Numele *Imperiul Bizantin* este o noțiune a istoriografiei universale, folosită pentru prima dată în 1557, de către istoricul german Hieronymus Wolf, în lucrarea sa *Corpus Historiae Byzantinae*. El a dorit astfel, să scoată în evidență evoluția istorică independentă a Imperiului Roman de Răsărit, rezultat în urma scindării din 395 p. Chr., care a avut loc până în anul 1453. Opțiunea sa a pornit de la numele anticeii colonii Byzantion, pe locul căreia urma să fie ridicat Constantinopolul, pentru a reliefa caracterul grec al acestei părți a fostului Imperiu Roman. Continuatoare a tradiției imperiale romane, noua realitate politică a fost influențată de epoca Evului Mediu, greacă prin excelență, fără a anihila moștenirea antică.

Întrucât numele politic de *romani* era disputat atât de Carol cel Mare, rege al francilor, încoronat de papă ca împărat roman, cât și de locuitorii Imperiului de Răsărit, iar ecourile erau contemporane istoricului german, el a optat pentru o denumire, care în opinia noastră atestă caracterul de sinteză, între două civilizații greacă și romană, între două epoci istorice, antică și medievală.

Pornind de la Byzantion, noțiune greacă și de la Constantinopol, oraș imperial, în jurul căruia s-a desfășurat istoria Imperiului Roman, începând din 330 p.Chr., Hieronymus Wolf a surprins esența: nu a fost un imperiu grec medieval propriu-zis, baza fiind de sorginte antică greco-romană, dar nu a rămas prin excelență antic, cunoscând influențe specifice medievale. Așadar, moștenirea greacă și caracterul imperial, fețele aceleiași monede, supuse evoluției istorice, se îmbină, în denumirea *Imperiul Bizantin*.

Numele original al imperiului în limba greacă era *Romanía* sau *Basileía Romaion*, o traducere din limba latină a numelui Imperiului Roman, *Imperium Romanorum*<sup>1</sup>.

„Donația” lui Constantin, unul dintre cele mai faimoase documente falsificate din istorie, a jucat un rol de căpătâi în încercarea de legitimare a autorității imperiale. Din acel moment, pentru occidentali, împăratul din Constantinopol nu mai era numit *Imperator Romanorum - Împărat al Romanilor* -titlu care a fost rezervat împăraților franci, ci *Imperator Graecorum - Împăratul grecilor*, iar țara condusă de acesta din urmă ca *Imperium Graecorum, Graecia, Terra Graecorum* sau chiar *Imperium Constantinopolitanus*.

---

\* Autorul este cadru didactic la Facultatea de Istorie a Universității din Craiova

<sup>1</sup> Ovidiu Drâmba, *Istoria culturii și civilizației*, Vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 171.

Imperiul Bizantin poate fi definit ca o formațiune multi-etnică, care s-a dezvoltat ca un imperiu creștin, greco-roman, încheindu-și evoluția istorică sub forma unui stat greco-ortodox.

În secolele care au urmat cuceririlor arabe și lombarde din secolul al VII-lea, caracterul multi-etnic s-a menținut. În granițele statului bizantin trăiau greci, români, slavi, germanici, armeni, arabi etc.

Bizantinii se numeau pe ei înșiși - *Romaioi* - care devenise deja un sinonim pentru - *Eleni* - și mai mult ca niciodată până atunci dezvoltându-și o conștiință națională, ca cetățeni ai așa numitei *Romania*, așa cum se numea Imperiul Bizantin).

Societatea bizantină a supraviețuit dispariției politice a statului sub loviturile turcilor otomani din secolul al XV-lea. Pe timpul ocupației otomane, grecii au continuat să se definească atât ca *Romaioi* dar și ca *Elines*, o trăsătură care a rezistat până la începutul secolului al XX-lea și mai persistă încă în Grecia zilelor noastre, cu toate că *Romaioi* este folosit mai mult ca nume istoric și nu ca unul oficial, politic.

În secolul al XVII-lea, autorii francezi precum Montesquieu au început să folosească denumirea dată de Hieronymus, care, astfel s-a impus definitiv în istoriografia universală.

De fapt, împărații creștini ai Bizanțului sunt moștenitorii direcți ai principilor lumii romane. Cele două denumiri convenționale *Bizanț* și *bizantin* au fost date de cercetătorii secolului XVII, în ideea de a desemna supraviețuirea Imperiului Roman în Orientul Europei sub forma *noii Rome*. Legea împăraților bizantini este legea romană, iar cele două codificări ale dreptului roman au fost emise la Constantinopol de împărații Theodosius II și Iustinian, ambii suverani ai primei perioade bizantine. Constantinopolul, spre deosebire de Roma avea climatul necesar elaborării unei opere legislative de mare amploare, de altfel, unii cercetători consideră că impresionantul cod florentin *Digesta* ar fi opera atelierelor imperiale latine de pe Bosfor din timpul domniei lui Iustinian.

**2. Codex Theodosianus.** Theodosius II, fiul împăratului Arcadius (395-408) a fost asociat la tronul imperial încă din anul 402 devenind împărat șase ani mai târziu. Domnia lui Theodosius II cuprinsă între anii 408 și 450 a fost considerată de unii bizantinologi ca fiind dominată de anturajul imperial în cadrul căruia s-au detașat Antemius, *praefectus pretorio*, Helius, *magister officiorum*, precum și sora împăratului, Pulcheria și soția sa Eudocia<sup>2</sup>.

Numele lui Theodosius II este sinonim cu trei realizări monumentale ale istoriei bizantine: înălțarea celui de-al doilea zid de protecție al capitalei Constantinopol, fondarea aici a prestigioasei Universități, devenită noul centru cultural al Europei răsăritene și, mai ales promulgarea codului de legi, Codex Theodosianus în 438<sup>3</sup>.

În istoria milenară a Bizanțului, cultura sub diferitele ei forme a reprezentat o preocupare statornică pentru marea majoritate a împăraților. Crearea Universității din Constantinopol și publicarea Codexului Theodosian rămân însă înscrise drept momente de vârf din istoria civilizației Imperiului bizantin, aparținând în exclusivitate perioadei de guvernare a lui Teodosie al II-lea<sup>4</sup>. Până în secolul al V-lea Atena reprezenta principalul centru al învățământului și al științelor păgâne în întreg Imperiul roman. Cu toate acestea triumful creștinismului de la sfârșitul secolului al IV-lea, a adus o sensibilă scădere a prestigiului acestei școli, declin amplificat nu numai de invazia vizigotă, dar și de crearea unei Universități creștine în vremea lui Teodosie al II-lea. Actul care a legitimat înființarea

<sup>2</sup> Stelian Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, Editura Meronia, București, 2004, p.48.

<sup>3</sup> Cyril Mango, *Oxford History of Byzantium*, Oxford, 2002, p.105.

<sup>4</sup> Ion Bica, *Istoria Bizanțului (324-1453)*, Editura Universității din Pitești, 2002, p. 36-39.

noii Universități de la Constantinopol, a fost dat de către Teodosie al II-lea la 25 februarie 425. Corpul profesoral era compus din 10 gramaticieni de limba greacă, 10 de limba latină, 5 retori greci și 3 latini, la care se mai adăugau o catedră de Filosofie și 2 de Drept. În luna următoare, la 14 martie 425 un text înscris în *Codex Theodosianus* făcea elogiul acestei realizări de prestigiu din viața culturală a noii Rome, dând chiar numele unor profesori<sup>5</sup>. Astfel, la catedra de Gramatica limbii grecești predau Helladios și Syrianus, pentru cea de Gramatica limbii latine, Teofil, apoi sofistii Martinos și Maximos, juristul Leonțiu predând la catedra de Drept. Profesorii erau foarte bine plătiți de către Stat, având obligația să-și dedice în exclusivitate timpul lor activității didactice de la Universitate. Poziția lor socială în Stat căpăta un loc aparte, oferindu-li-se onoruri de seamă. Fondarea acestui locaș de învățământ nu a avut o destinație cu totul întâmplătoare, ci a încercat să contrabalanseze prestigiul vechilor Universități păgâne din Alexandria și Atena<sup>6</sup>.

Codex Theodosianus a fost elaborat, începând cu anul 429, de către o comisie formată din 9 membri (8 înalți funcționari împărătești - Antioh, Theodor, Eudiciu, Eusebiu, Ioan, Comazonte, Eubul; și un jurisconsult - Apelles). Inițial, ei au fost însărcinați să elaboreze două codexuri. Primul trebuia să conțină constituțiile imperiale emenate de la împăratul Constantin până la el (Teodosiu). Cel de-al doilea codice trebuia să conțină și textele de jurisprudență selectate din operele celor mai importanți jurisconșulți romani. În redactarea celor două codexuri, comisarii nu aveau nici un permis să interpoleze texte<sup>7</sup>.

Constatând ineficiența finalizării celor două proiecte, împăratul a decis, în decembrie 435 să formeze de 16 membri care să redacteze numai un singur codice compus din constituțiile imperiale existente până în acel moment. Membrii comisiei aveau permisiunea de a interpola în textele constituțiilor adunate (cu scopul de a le adapta noilor exigențe ale imperiului).

Codexul Teodosian este compus din 16 cărți (*libri*). Fiecare din aceste cărți a fost împărțită în titluri și fiecare titlu fiind marcat de o rubrică care îi indica argumentul. Constituțiile imperiale inserate în colecție erau dispuse cronologic. Fiecare dintre aceste *constitutiones* era însoțită de numele împăratului din ordinul căruia s-a emis, numele destinatarului precum și locul, data și consuli în exercițiu la momentul respectiv, pentru a garanta legitimitatea acestora<sup>8</sup>. Experții au finalizat *Codexul* la 15 februarie 438. Colecția a fost trimisă la Roma, fiind adoptată de împăratul Valentinian III. Astfel Codexul a intrat în vigoare la 1 ianuarie 439, uniformizând legislația în cele două părți – răsăriteană și apuseană ale fostului Imperiu Roman.

În realizarea Codexului Theodosian au folosite și două lucrări, care nu au supraviețuit trecerii timpului: *Codex Gregorianus* (conținea legile de la Hadrian la Dioclețian) și *Codex Hermogenianus* (legile de la Dioclețian până la Iulian Apostatul). *Codex Theodosianus* reprezintă cea mai importantă lucrare cu caracter juridic elaborată în perioada anterioară domniei lui Justinian, el însuși autor al unei opere legislative de mare importanță pentru Imperiul Bizantin.

Noul cod dădea în prima jumătate a sec. al V-lea o mai mare stabilitate juridică, descoperind și luminând incertitudinile ivite din lipsa unei culegeri oficiale de legi. Prin *Codexul Theodosian* ideea de unitate a Imperiului găsește o viguroasă afirmare, el fiind publicat atât în Orient cât și în Occident în numele celor doi împărați: Teodosie al II-lea și

<sup>5</sup> Horst Fuhrmann, *Guida al Medioevo*, Editura Laterza, Roma, 2006, p. 163.

<sup>6</sup> V.V. Muntean, *Bizantinologie*, Vol. I, Editura „Învierea”, Arhiepiscopia Timișoarei, 1991, p.74-77.

<sup>7</sup> Guglielmo Cavallo (coord.), *Omul bizantin*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 261-288.

<sup>8</sup> Ediția fundamentală este Mommsen-Meyer, *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmonianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, 1971.

Valentinian al III-lea. Este semnificativ faptul că după publicarea lui, împărații romani ai Orientului, nu vor mai trimite decât foarte rar legile lor în Occident<sup>9</sup>.

În sfârșit, deținând informații autentice prezentate într-o formă destul de clară, *Codex Theodosianus* a exercitat o influență covârșitoare atât asupra popoarelor barbare din Orient cât și a celor din Occident. Faimoasa "lege romană a vizigoților (*lex romana vizigothorum*) nu este decât un rezumat al *Codului Teodosian*. *Lex romana vizigothorum*, numită și *Breviarul lui Alaric* (*Breviarium Alaricianum*), a influențat la rândul ei și legislația Europei Occidentale, devenind principala sursă de Drept roman în Occident<sup>10</sup>.

Culegerile legislative ale lui Justinian pătrund mult mai târziu în Occident, spre sfârșitul Evului Mediu. La rândul lor, bulgarii au primit *Codexul Teodosian* prin intermediul aceluiași *Breviar al lui Alaric*. *Breviarium Alaricianum* fusese adresat prin papa Nicolae I regelui bulgar Boris, care va trimite o delegație la papă în anul 866 pentru a-l întreba și a i se da relații în legătură cu "legea lumii", *leges mundanale* cum o numește el. Drept răspuns, papa trimite bulgarilor, după propriile sale cuvinte *venerabila lege romană* (*venerandae romanorum leges*), considerată a fi fără îndoială *Breviarul lui Alaric*<sup>11</sup>.

**3. *Corpus Iuris Civilis*.** Împăratul Iustinian (527-565) a fost ultimul adept al ideii restaurației imperiale. El a încercat să-și pună în aplicare planul pe două căi : unificarea politică, nerealizată însă din cauza marilor transformări politice sociale și etnice prin care trecea Occidentul și cea legislativă. Opera legislativă a lui Justinian cuprindea patru lucrări: Codul (*Codex*), Digestele (*Digestae*), Institutele (*Institutiones*) și Novelele (*Novelae*). Primele trei lucrări au fost alcătuite între anii 528-534, iar ultima lucrare, deși cuprindea o mare parte din legislația justiniană, a fost alcătuită după moartea împăratului, de către persoane particulare<sup>12</sup>.

Codul (*Codex*) a fost publicat în două ediții. Prima ediție datează din anul 529, iar cea de-a doua din anul 534. Codul a fost redactat de către o comisie formată din zece membri în frunte cu Trebonian, *questor sacrii palati*, autoritate de necontestat în domeniul dreptului. Alături de Trebonian au lucrat profesorii Teofil și Leontius, primul la Constantinopol, cel de-al doilea la Beirut.

Numai cea de-a doua ediție a Codului (*Codex repetitae praelectiones*) a ajuns până la noi . Lucrarea este împărțită în cărți, acestea în titluri și, la rândul lor, titlurile în constituțiuni; unele constituțiuni sunt împărțite în paragrafe. Fiecare constituțiune are o *inscriptio* în care se menționa numele împăratului care a dat-o, precum și numele persoanei căreia îi este adresată. La sfârșitul fiecărei constituțiuni, *in subscriptio*, se menționa data și locul emiterii actului.

Fiind o sistematizare menită să se aplice în practică, Codul cuprindea numai constituțiunile în vigoare. Codul lui Justinian cuprinde atât dreptul public, cât și dreptul privat, pe lângă alte constituțiuni imperiale date din epoca lui Hadrian până în anul 534.

Pentru a putea fi aplicate, anumite constituțiuni au fost modificate deoarece unele dispoziții adoptate cu secole în urmă veneau în contradicție cu realitățile din epoca lui Justinian<sup>13</sup>.

---

<sup>9</sup> Emilian Popescu, *Istoria Bizanțului*, Universitatea din București, 1993, p. 72-75.

<sup>10</sup> Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, Editura Polirom, Iași, 2002, p.484.

<sup>11</sup> Claudio Rendina, *Papii-istorie și secrete*, Editura All, București, 2003, p.278-286.

<sup>12</sup> Vladimir Hanga, *Mari legiuitori ai lumii*, București, 1977, p.91-191.

<sup>13</sup> J.A.C. Thomas, *The Institutes of Justinian*, Oxford, 1975, p.47-59.

Digestele (*Digestae*) sunt o culegere de fragmente extrase din lucrările jurisconșuților clasici, pentru a putea fi folosite în scopul soluționării diferitelor cazuri ivite în practică.

Textele au fost selecționate și sistematizate de către o comisie formată din 15 persoane sub conducerea lui Trebonian. Membrii comisiei au fost aleși dintre avocații și profesorii de drept de la Constantinopol și Beirut.

Comisia a extras fragmente din două mii de lucrări clasice. Fragmentele extrase au fost sistematizate în 50 de cărți. Cărțile sunt împărțite în titluri, titlurile în fragmente, iar fragmentele în paragrafe. La începutul fiecărui fragment se află o *inscriptio* în care este menționat numele autorului și opera din care a fost extras textul. Pentru a cita un text din *Digeste* se utilizau patru cifre: se indica, pe rând, numărul cărții, al titlului, al fragmentului și al paragrafului. Numerotarea paragrafelor începe cu paragraful al doilea, deoarece primul, numit *principum*, nu este numerotat<sup>14</sup>.

Până în secolul trecut s-a crezut ca fragmentele au fost așezate, în cuprinsul *Digestelor*, la întâmplare. În realitate, *Digestele* cuprind un lanț de texte, alcătuit după anumite criterii. Studiul aprofundat al fragmentelor a prilejuit constatarea că, în cadrul fiecărui titlu, fragmentele pot fi grupate în patru categorii, după criteriul operei și al autorilor din care au fost extrase. De asemenea, fiecare categorie de lucrări era pusă la dispoziția unei comisii. Cele trei subcomisii care au lucrat la elaborarea *Digestelor* au fost conduse de către Teofil, Constantin și Doroteu. Prima subcomisie a extras, în principal, fragmente din *libri ad Sabinum* și din *Digestele* lui Salvius Iulianus; ele sunt desemnate prin termenul de *masa sabiniană*. Cea de-a doua subcomisie a selecționat fragmente din comentariile la adresa pretorului, fragmente numite *masa edictală*. Fragmentele extrase de a treia subcomisie au compus *masa papiniană*. Fragmentele din ultima categorie (*apendix*) par a fi fost extrase de către subcomisia a treia<sup>15</sup>.

După ce fiecare subcomisie a extras fragmentele cele mai valoroase din lucrările care i-au revenit, s-a trecut la așezarea lor în ordine, în cadrul fiecărui titlu. Mai întâi s-au pus unele sub altele, fragmentele din *masa sabiniană*, care corespundea unui titlu anume, apoi fragmentele din *masa edictală*, care se refereau la materia indicată de titlul respectiv, și în fine, fragmentele din *masa papiniană* și din *apendix*. Aceeași operație s-a făcut cu ocazia alcătuirii fiecărui titlu, deși în unele cazuri, ordinea așezării celor patru categorii de fragmente se schimbă.

*Digestele* ocupă un loc central în cadrul operei legislative a lui Justinian, pe de-o parte datorită modelului de gândire juridică pe care ni-l oferă, pe de altă parte datorită influenței pe care au exercitat-o asupra legislației și asupra doctrinei juridice de mai târziu. Cele mai valoroase ediții ale *Digestelor* au fost publicate de către Theodor Mommsen în anul 1870 și de către P. Bonfante în anul 1931.

Institutele (*Institutiones*) lui Justinian au fost publicate, ca și *Digestele*, în anul 533. Lucrarea cuprinde extrase din *Institutele* clasice, iar spre deosebire de *Institutele* elaborate în epoca clasică, *Institutele* lui Justinian au forță obligatorie. Ele cuprind patru cărți, cărțile sunt împărțite în titluri, iar titlurile în paragrafe. Titlurile conțin fragmente care se continuă unele pe altele, după criteriul materiei, fără a se menționa autorul și lucrarea din care au fost extrase. La alcătuirea *Institutelor* și-au dat concursul Trebonian, Teofil și Doroteu<sup>16</sup>.

<sup>14</sup> Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, Vol. II, Institutul European, Iași, 1998, p.41-70.

<sup>15</sup> William Rosen, *Justinian's flea : plague, empire, and the birth of Europe*, New York, Viking, 2007, p.234-238.

<sup>16</sup> Denis Căprăroiu, Eugen Denize, *Nașterea Europei Medievale*, Vol. II, Editura "Cetatea de Scaun", Târgoviște, 2005, p. 36-40.

După anul 533, când a fost publicată ce de-a doua ediție a Codului, Justinian a mai dat un număr de constituțiuni, care au fost sistematizate într-o lucrare de sine stătătoare, numită *Novelae (Pandekte)*. Lucrarea se intitulează “*Novelae*” nu pentru că ar introduce noi principii de drept, ci pentru că dispozițiile sale sunt “noi” din punct de vedere cronologic, față de cele cuprinse în Cod. De altfel, *Novelaele* nu au fost alcătuite de însuși Justinian, ci de persoane particulare, după moartea împăratului. Așa se explică faptul că în *Novelae* sunt cuprinse și constituțiunile abrogate, ceea ce a adus la repetări și la unele contradicții<sup>17</sup>.

Nenumăratele secțiuni ale Codului sau vorbeau despre proprietatea bisericească, despre datoriile clerului, despre drepturile episcopale în cadrul societății, despre disciplina călugărilor sau despre măsurile care trebuiau luate împotriva ereticilor. La rândul lor *Novelaele* 6 și 123 reprezintă un fel de constituție a Bisericii Imperiale. Întemeiate esențial pe legislația canonică existentă promulgată la Sinoadele Ecumenice, aceste texte depășeau cadrul strict și legiferau în domenii despre care sinoadele nu aminteau nimic. De exemplu, Justinian interzicea hirotonia ca episcop a celor care aveau soții sau copii sau formula faimosul sistem al *pentarhiei*, conform căruia Biserica Universală trebuia condusă de 5 patriarhi: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalimul. Sistemul nu a funcționat în mod real niciodată, schisma monofizită eliminând de la început influența Alexandriei și Antiohiei; rezulta mai degrabă o supremație de facto a Constantinopolului în Orient și o autoritate redusă a celorlalte patriarhate ortodoxe<sup>18</sup>.

Opera legislativă a lui Justinian, publicată pentru prima oară în anul 1489, a fost denumită în secolul al XVI-lea *Corpus Iuris Civilis* (Culegere a dreptului civil), denumire folosită și în zilele noastre.

Toate lucrările juridice publicate pe vremea lui Justinian au primit din partea juriștilor Universității din Bologna, începând cu secolul al XII-lea, denumirea de *Corpus Iuris Civilis*. Cel care adesea este numit *ultimul împărat roman* a rămas în istorie și prin numeroasele sale inițiative legislative. Atât faimosul său cod de legi, cât și *Digestele*, *Institutiones* sau *Novelaele*, reflectau, de fapt, visul unei ordini universale creștine și romane. Fragmente întregi din această legislație tratau subiecte legate de Biserică, disciplină și morală, accentuând concepția bizantină asupra Bisericii și societății. Chiar dacă principalele direcții ale acestei legislații urmăreau principii stabilite deja din vremea lui Constantin cel Mare și Teodosie I, contribuția lui Justinian rămâne profundă<sup>19</sup>.

Opera juridică a împăratului Iustinian a stat la baza evoluției ulterioare a Imperiului Bizantin. Totodată, în Occident, *Corpus Iuris Civilis* a contribuit la formarea concepțiilor juridice și politice, fiind o operă studiată, care a contribuit la evoluția științei juridice europene. Pentru istoria Evului Mediu, primele părți ale *Corpusului*, care fuseseră elaborate în limba latină au reprezentat fundamentul efortului juridic din această epocă care s-a prelungit până la apariția Codului Napoleonian. Aceasta explică prestigiul imens de care s-a bucurat Iustinian în lumea occidentală.

---

<sup>17</sup> Avram Andea, *Sinteză de istorie bizantină*, Timișoara, 1995, p. 33-34.

<sup>18</sup> *Ibidem*, p.49-63.

<sup>19</sup> Jacques Le Goff, *Evul Mediu și nașterea Europei*, Editura Polirom, Iași, 2005, p.38-40.